

Радмило Маројевић (Београд)

О могућој једносложности другог такта у српском епском десетерцу

Кључне речи:
*српски епски десетерац,
 други полустих десетерца,
 медијални шакић десетерца,
 ойкорачење границе између
 медијалној и финалној шакића,
 побочни акценћи.*

У чланку се поставља питање да ли је други (медијални) такт српског епског (асиметричног) десетерца могао бити моносилабичан (једносложен). У првом дијелу чланка разматрају се примјери из народне поезије српске („Асан-агиница“, Ерлангенски рукопис, Вукове збирке), уз закључак да једносложност медијалног такта за њу није била карактеристична, а у другом дијелу – примјери из умјетничке поезије српске (на грађи спјева „Луча микрокозма“), уз закључак да је медијални такт другог полустиха изузетно могао бити једносложен, што би била једна од Његошевих версолошких иновација.

1. УВОД

1.1. Распрострањено мишљење да је српски епски десетерац силабичко-тонски трохејски стих (па је иктус тобоже на непарним слоговима) посљедица је смјештања српскога стиха у прокрустову постељу версификације карактеристичне за друге језике и за друге пјесничке традиције. Трохејска ритмичка тенденција

посљедица је, с једне стране, природе десетерца као прасловенског стиха (цезура последије четвртог слога, тонско маркирање деветог слога, тротактност, тј. један метрички акценат у првом полустиху и два метричка акцента у другом полустиху), а с друге стране, помјерања акцента у говорима који су у основици књижевног

Слика 2009

језика а на којима је стварана епска поезија српска као доминантни пјеснички образац.

220

1.2. Једно од најзначајнијих питања структуре (и природе) десетерца јесте питање да ли у народној поезији српској има стихова у којима је други такт исказан једносложном ријечју, тј. стихова у којима је на почетку другог полустиха једносложна ријеч са метричким акцентом, и гдје је граница између другог (медијалног) и трећег (финалног) такта у евентуалним таквим примјерима. То питање је значајно и са аспекта развоја поменуте трохејске тенденције као секундарног ритмичког обиљежја.

1.3. Са наведеног аспекта размотрићемо стих Његошевог спјева „Луча микрокозма“ како бисмо показали да су стихови у којима је други такт исказан једносложном ријечју могући, али само изузетно, као ритмички курзив. Таква могућност представља иновацију остварену у умјетничкој поезији српској, тачније: то је једна од одлика које оправдавају версолошки термин *Његошев десетерац*.

2. СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ

2.1. Навешћемо (и прокоментарисаћемо) најприје примјер из баладе „Жалостна пџанца племените Асан-агинице“ (стих баладе описали смо у раду [Маројевић 2006]).

За стих: *Зà њòм ӣрч̄у || гвѣ́ хере | дѣвòјке*: [жппа 19 (неметричке акценте обиљежавамо курзивом)] Жарко Ружић каже: „Двосложница *хере* почиње код непарног слога, те јој се први слог не подудару са иктусом. Ако се испред ње једносложница нагласи, онда две границе падају после непарних слогова, а уз то су и

два | акцента на парним слоговима. Ритам се, међутим, одржава захваљујући самерљивости између тросложнице на крају стиха и тросложног *функционисања* везе 1 + 2 (*две хере*), која јој претходи“ [Ружић 1974: 388; цит. по Ружић 1986: 188–189 (знак | указује на границу између страна у цитатима)].

Ако се занемари полазно (погрешно) исходиште, по којем је стих „Асан-агинице“ – силабичко-тонски трохејски стих (па је иктус тобоже на непарним слоговима), закључак је версолошки исправан: други полустих има симетрични распоред тактова (3 + 3).

У вези с наведеним стихом знамените баладе постављају се два питања:

1. Зашто се стих не конституише по обрасцу (4) + 1 + 5?

2. Да ли десетерац уопште може имати једносложни други (и петосложни трећи) такт?

2.2. Други примјер је из Ерлангенског рукописа (види издања збирке [Геземан 1925; Меденица–Аранитовић 1987]).

У 125. стиху баладе „По Мосџару куја њоморила – / њоморила и младо и сџаро...“:

обави се бор око борике
како̀но би [како̀но̀би] Иво око Ане [а̀не]!
[Прилог I 5 у жппа 125–126],

у другом полустиху, имамо комбинацију једносложне (*д̀бр*) и петосложне фонетске ријечи (*д̀кò д̀бр̀икè*) с обзиром на то да предлог, на којем ми реконструисамо побочни краткосилазни акценат и послџеакценатску дужину, припада сљедећој, а не претходној фонетској ријечи.

Стих се, међутим, не конституише по фонетскоме обрасцу (4) + 1 + 5, дакле: *Обави се || б̀бр | д̀кò б̀бр̀икè, него по метричкоме обрасцу (4) + 3 + 3, дакле: Обави

се || бѡр дкѡ | бѡрикѣ (са опкорачењем паузе између другог и трећег такта).

2.3. Трећи примјер који ћемо анализирати из корпуса је Вукових српских народних пјесама.

У „Женидби Душановој“ по издању из 1815. године 531. стих гласи: „[...] Када самъ е я прстеновао“ [Караџић 1965 I: 218 (92)].

На петом слогу је номинатив личне замјенице првог лица једнине *ја*. Тај облик може бити носилац метричког акцента, али се у наведеном контексту на њему реализује ослабљени (побочни) акценат а у другом полустиху — само један такт: *Када сам је || ја прстеновао*. Тај такт се састоји од једне, сложене фонетске ријечи (та фонетска ријеч се састоји од побочне, облика *ја*, и главне фонетске ријечи, облика *ѡрстѣновао*): ↓*ја*^*прстеновао*↓.

Пропуштање (нереализовање) другог такта појављује се, као ритмички курзив, изузетно и у тротактном тонском стиху руске народне поезије, који, као и српски десетерац, води поријекло од прасловенског епског стиха. Једнотактност другог полустиха налазимо, исто као ритмички курзив, и у асиметричном десетерцу, у народном – ријетко, у Његошевом – чешће. У спјеву „Луча микрокозма“ на 2210 стихова налазимо 49 таквих примјера (50. интерпретирамо као стих с моносилабичким медијалним тактом „види т. 3.3“). Ова особина српског десетерца предмет је посебног истраживања па ће и бити размотрена у другом раду.

3. ЛУЧА МИКРОКОЗМА

3.1. У 163. стиху спјева, чији ред ријечи реконструишемо према публикацији Станка Врза: *Našu sveru noć da nepolazi*, „*Vraz* 1847: 9“ (полазећи од тога да је Симо Милутиновић Сарајлија стих редиговао:

Нашу сферу да ноћ нејолази „Његош 1845: 9“), у другом полустиху имамо комбинацију прсте једносложне (*ноћ*) и сложене петосложне фонетске ријечи (*га нејолази*):

Нашу сферу ноћ да не полази,
би л[и] овако [бйл^н овакѡ]
лице неба с'јало [с^нјало]?
[ЛМ 163–164],

221

с обзиром на то да везник *га*, на којем ми реконструишемо побочни кратко-силазни акценат, припада сједећој, а не претходној фонетској ријечи (та фонетска ријеч је сложена и састоји се од побочне и главне фонетске ријечи): ↓*ноћ*↓*да*^*нејолази*↓.

Стих се, међутим, не конституише по фонетскоме обрасцу (4) + 1 + 5, дакле: **Нашу сферу || ноћ | га не полази*, него по метричкоме обрасцу (4) + 2 + 4, дакле: *Нашу сферу || ноћ га | не полази* (са опкорачењем паузе између другог и трећег такта).

3.2. У 136. стиху спјева:

Ако исток сунце свѣтло [св^нјѣтлѡ] рађа,
ако биће ври у луче [ул^нче] сјајне,
ако Земља привиђење није —
душа људска јесте бесамртна:
[ЛМ 135–138]

у другом полустиху имамо комбинацију једне једносложне (*ври*), једне тросложне (*у луче*) и једне двосложне фонетске ријечи (*сјајне*) с обзиром на то да предлог припада сједећој, а не претходној фонетској ријечи.

Стих се, међутим, не конституише по фонетскоме обрасцу, ни по типу (4) + 1 + 5, дакле: **Ако биће || ври | у луче сјајне*, ни по типу (4) + 4 + 2, дакле: **Ако биће || ври у*

лѹче | сјајнѣ, него по метричкоме обрасцу (4) + 2 + 4, дакле: *Ако бѣше || врѣ у | лѹче сјајнѣ* (са опкорачењем паузе између другог и трећег такта). Ни овдје се метричка структура не подудара с фонетском, у којој разликујемо три фонетске ријечи: ↓врѣ↓улѹче↓сјајнѣ↓.

3.3. Трећи примјер је из 2175. стиха спјева:

222

Таме цар се зли обрадовао
видећ' име [вѣдѣћ' ѿме] неба подругано,
видећ људе ће свакој мрскости
са тамјаном олтар окађују,
видећ гадне змије, крокодиле
да безумна [дѣ бѣзумнѣ] спѣпост
[сѣпѣпѣст] обожава.
[ЛМ 2175–2180],

у чијем другом полустиху имамо комбинацију једносложне (*зли*) и петосложне фонетске ријечи (*обрадовао*).

Каква је структура овог стиха?

Овдје не можемо полазити од двотактности као ритмичке специфичности стиха јер бисмо у том случају морали реконструисати неутрализовање паузе послѣ ријечи *зли*, а такав изговор не би био природан. Атрибут *зли* је у инверзији, и у дистантном је распореду у односу на управну именицу *цѣр*, па се остварује опкорачење цезуре, тако да је пауза послѣ придјева *зли* обавезна.

Интонациону функцију цезуре у Његошевом стиху тачно је описао Новица Петковић у студији *Ритам и интонација у развоју српској сѣлици*: „Цезура као место предвиђено за најјачи интонациони пресек у стиху припада метричкој равни. Интонациони пресек (синтаксичка пауза) који се појављује у левом или десном полустиху мора бити, да би се осећао, јачи од пресека на месту цезуре. И он јачачно

не укида цезуру, него као допунски прегиб у интонацији усложњава ритмичко кретање. [...] Код Његоша је иначе цезура стална и обавезна, тј. једна граница између говорних тактова увек пада после четвртог слога, што и јесте услов да се помоћу тзв. синтаксичко-интонационог опкорачења цезуре постигне посебно ритмичко дејство. Његош по правилу овде, као и у другим случајевима, не нарушава ритам епског десетерца, него тај ритам помоћу активираних синтаксичке интонације чини разноликијим“ [цит. по Петковић 2004: 39–40; исто у Петковић 1985: 418–419].

Стих се, дакле, конституише по метричкоме обрасцу (4) + 1 + 5, дакле: *Тамѣ цѣр се || зли | обрадовао*. Овдје се метричка структура подудара с фонетском, у којој у другом полустиху разликујемо двије фонетске ријечи, чије се границе подударају с медијалним и финалним тактом десетерца: ↓зли↓обрадовао↓. Опкорачење цезуре је био услов да се, као версолоншка иновација Његошева, појави моносилбички медијални такт у десетерцу.

4. ЗАКЉУЧАК

4.1. Одговарајући на прво питање постављено на почетку [види т. 2.1], закључићемо да се 19. стих „Жалостне пѣсанце племените Асан-агинице“ не конституише по обрасцу (4) + 1 + 5, дакле: *Зѣ њѣм ѿрѣчу || двѣ | ѣре дѣвѣјке.

Други полустих се овдје састоји од двије фонетске ријечи, од којих је прва сложена и састоји се од побочне (облик броја *двѣ*) и главне фонетске ријечи (именички облик *ѣре*): ↓двѣ^ѣре↓дѣвѣјке↓. Стих се конституише по метричкоме обрасцу (4) + 3 + 3, који се овдје слаже с фонетском структуром, дакле: Зѣ њѣм ѿрѣчу || двѣ ѣре | дѣвѣјке.

4.2. Други такт српског десетерца имао је првобитно најмање два, подударајући се силабички с тонском клаузулом, а највише четири слога, подударајући се силабички с првим полустихом. Та ритмичка инерција условила је, с једне стране, неметричност акцента на једносложној ријечи на петом слогу: *Када сам је || ја прџстеновао* [види т. 2.3], па се остваривао један такт у другом полустиху као ритмички курзив, с друге стране, једносложна ријеч на петом слогу везивала се за проклитику наредне фонетске ријечи: *Ако биће || врџу || луће сјајне* [види т. 3.2], или за ријеч с побочним акцентом која припада наредној сложеној фонетској ријечи: *Нашу сферу || нџ га || не полази* [види т. 3.1],

Обави се || бџр џкџ | бџрикџ [види т. 2.2], па се остваривало опкорачење паузе између другог и трећег такта.

4.3. Одговарајући на друго постављено питање [види т. 2.1], закључујемо: други, медијални такт десетерца може, изузетно, бити и једносложен. За то је било потребно опкорачење цезуре, а да би се оно остварило, пауза у другом полустиху мора бити израженија од оне која се може остварити на цезури [види т. 3.3]. Вјешта рука генијалног стихотворца Његоша овом иновацијом проширује ритмичке могућности асиметричног десетерца као централног стиха епске поезије српске.

223

summary

Σ On potential monosyllabicity of the second beat in Serbian epic non-symmetric decasyllable

This article deals with the issue of the nature of the second (medial) beat in Serbian epic non-symmetric decasyllable with the presupposition that it might have been monosyllabic. The examples from the Serbian folk epics (*Asan-aginica*, Erlangen manuscript and Vuk's collections) have been taken into consideration in the first part of the study with the conclusion that the monosyllabicity was not the characteristic of this poetry. The examples from the Serbian artistic poetry (from the epic *Luča Mikrokozma*) have been discussed in the second part with the concluding remark that the medial beat of the second semi-syllable might have been monosyllabic being one of Njegosh's innovations in versification.

Скраћенице и извори

- жппа – *Жалостина њтсанца њлемениџе Асан-аџинице*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми]. Прво издање: Fortis 1774.
 лм – *Луца микрокозма*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми].

Литература

224

- Fortis 1774: **Fortis A.**, *Viaggio in Dalmazia dell' abate Alberto Fortis*. Volume Primo. In Venezia, MDCCCLXXIV. [Фототипско издање: Alberto Fortis. *Viaggio in Dalmazia*. I–II (1774). München, 1974 (друга пагинација)].
- Vraz 1847: **Vraz S.**, Petar Petrović Njegoš, vladika crnogorski. *Gospodinu Simi Milutinoviću Sarajliji*. – Kolo. Urednik Stanko Vraz. U Zagrebu, 1847. Knjiga v 1, 3–11.
- Геземан 1925: **Геземан Г.**, *Ерланџенски рукопис старих српскохрватских народних песама*. Издао Герхард Геземан. Ср. Карловци, 1925. (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење: споменици на српском језику, књ. XI).
- Караџић 1965 I: *Сабрана дела* Вука Караџића. Књ. I. Приредио Владан Недић. Београд, [1965].
- Маројевић 2006: **Маројевић Р.**, *Стих и версолошка реконструкција „Жалоситне њпсанце њлемениџе Асан-аџинице“*. – Радови / Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2006, бр. 9, 13–57.
- Меденица–Аранитовић 1987: **Меденица Р., Аранитовић Д.**, *Ерланџенски рукопис: Зборник старих српскохрватских народних песама*. Популарно издање. Приредили Радосав Меденица [и] Добрило Аранитовић. Никшић, 1987.
- Његош 1845: **Његош П. П.**, *Луча микрокозма одъ владыке црногорскога Петра Петровића Њгоша*. У Београду Княжества србскога књигопечатњомъ, 1845.
- Петковић 1985: **Петковић Н.**, *Прилоџ њроучавању ритма и њнџонације у развоју српскоџ стиха од романџизма до симболизма*. – Српски симболизам: Типолошка проучавања. Београд, 1985, 389–449. [Прештампано (под насловом *Ритам и њнџонација у развоју српскоџ стиха*) у: Петковић 2004: 11–69].
- Петковић 2004: **Петковић Н.**, *Опједи о српским њесницима*. Друго, прегледано и допуњено издање. Београд, 2004.
- Ружић 1974: **Ружић Ж.**, *О версификацији Асанаџинице*. – У зборнику: Симић (ред.) 1974, 381–392. [Прештампано (под насловом: *Версификација „Асанаџинице“*) у Ружић 1986: 180–192].
- Ружић 1986: **Ружић Ж.**, *Наџ заџонетџком стиха*. [Нови Сад], 1986.
- Симић 1974: **Симић Р.**, (Ред.) *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд, Тршић, Нови Сад, 12–18. IX 1974). Реферати и саопштења, [књ.] 4, св. 1. [Редактор Радоје Симић. Београд, б. г.].